

Йордан Баев

ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРСКОТО ВОЕННО РАЗУЗНАВАНЕ

Том Втори
(1955–2018)

София, 2019

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на автора и на издателство „Изток-Запад“.

© проф. д-р Йордан Баев, 2019
© Издателство „Изток-Запад“, 2019

ISBN 978-619-01-0521-3

Йордан Баев

ИСТОРИЯ НА
БЪЛГАРСКОТО
ВОЕННО
РАЗУЗНАВАНЕ

ТОМ 2

СЪДЪРЖАНИЕ

ПЪРВА ГЛАВА

В системата на Организацията на Варшавския договор.....	9
1. Организационно развитие и дейност (1955–1962).....	9
2. Организационно-структурно преустройство (1962–1967)	54
3. Многостранно и двустранно разузнавателно сътрудничество.....	79

ВТОРА ГЛАВА

Институционно развитие на българското военно разузнаване (1967–1991).....	117
1. Организационно преустройство (1967–1973)	117
2. Структурно и кадрово развитие (1974–1989)	139
3. Начало на трансформацията на системата (1990–1991).....	174

ТРЕТА ГЛАВА

Основни направления в дейността на българското военно разузнаване (1967–1991).....	191
1. Разузнаване на „вероятния противник“ в ЮЕТВД	191
2. Регионални военнополитически кризи и конфликти	220
3. Вътрешноблокови противоречия и краят на Студената война	258
4. Многостранно и двустранно разузнавателно сътрудничество	278

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

Българското военно разузнаване след края на Студената война.....	309
1. По пътя към интеграция в евроатлантическата система за сигурност (1991–2004).....	309
2. Служба „Военна информация“: съставна част от НАТО и ЕС (2004–2018).....	363
Послеслов.....	401
Приложение № 1	
Началници на българското военно разузнаване 1955–2018.....	411
Приложение № 2	
Из личния фотоалбум на о.з. генерал полковник Васил Зикулов	415
I. Ръководни кадри на РУ-ГЩ 1967–1990	418
II. Фото-летопис на българското военно разузнаване.....	420
III. Двустранно и многостранно разузнавателно сътрудничество в ОВД и посещения в други държави	426
Приложение № 3	
Из дейността на българските военни аташета в чужбина	437

Първа глава

В СИСТЕМАТА НА ОРГАНИЗАЦИЯТА НА ВАРШАВСКИЯ ДОГОВОР

1. Организационно развитие и дейност (1955–1962)

С подписването на Варшавския договор на 14 май 1955 г. за създаване на източноевропейската военнополитическа организация държавите от Съветския блок започват нова епоха във взаимоотношенията си във външнополитическата и отбранителната област. Десетилетия наред в годините на т.нар. „реален социализъм“ официалната пропаганда лансира две неверни – или най-малкото неточни – твърдения. Първото от тях е, че създаването на Организацията на Варшавския договор е „непосредствен отговор“ на създаването на НАТО. Малко хора се замисляха, че този акт става шест години след подписването на Вашингтонския договор, с който се създава Северноатлантическият съюз, и поради това няма как да е „непосредствен отговор“ на изграждането на западната военнополитическа организация. В действителност идеята за обща източноевропейска институция още при нейното публично обявяване на международно съвещание в Москва в началото на декември 1954 г. ясно разкрива мотивите за тази инициатива – процеса на ремилитаризиране на Западна Германия и решението от 23 октомври 1954 г. за включването ѝ в НАТО, което става реалност на 6 май следващата година.

Втората теза убеждава, че именно с подписването на съюзния договор във Варшава през май 1955 г. се поставя началото на мирновременната военнополитическа организация на страните от социалистическия лагер. Всъщност във Варшава приключва началният етап на източноевропейската военнополитическа интеграция, започнала със създаването на система от двустранни съюзни договори (1947–1949) и с унифициране и превъоръжаване на отделните национални армии по съветски модел (1951–1954). Първоначално в Кремъл предвиждат бъдещата източноевропейска организация да е с предимно консултативно-координационни функции в сферата на външната политика. Едва в навечерието на съвещанието във Варшава в началото на април 1955 г. пред съветския министър на въоръжените сили маршал Георгий Жуков е поставена задачата да предложи механизми и структури в областта на отбранителната

политика. Поради това на учредителното съвещание през май няма готовност да се разгледат и приемат конкретни решения по военните структури на организацията, а само в член 5 от съюзния договор най-общо се споменава, че предстои създаване на Обединено командване на Обединените въоръжени сили (ОВС). Едва четири месеца по-късно съветският ръководител Никита Хрущов изпраща до своите съюзници проект за статут на Обединеното командване на ОВС, приет на първото редовно съвещание на Политическия консултативен комитет (ПКК) на организацията в края на януари 1956 г. в Прага. В документа се формулират пълномощията на Главнотокомандващия и Щаба на Обединените въоръжени сили (ЩОВС) и взаимоотношенията между ЩОВС и генералните щабове на националните съюзни армии. Организационните въпроси на ЩОВС се поемат от Десето управление на ГЩ на съветската армия.

Изграждането и усъвършенстването на военните структури на Организацията на Варшавския договор е дълготраен процес, който е завършен тринадесет години по-късно на съвещанието на ПКК в Будапеща през март 1969 г. с приемане на статутите на специализираните Комитет на министрите на отбраната, Военен съвет на ОВС и Военен научно-технически комитет и видоизменен статут на Обединеното командване¹. За пръв път Главнотокомандващият на ОВС представя доклад за състоянието на Обединените въоръжени сили на съвещание на ПКК в Москва през май 1958 г. Сформирането на Комисия на външните министри на съвещанието през май 1958 г. поставя началото, макар и в твърде зачатъчен вид, на специализирани комитети, предвидени в член 6 от Варшавския договор. През май 1959 г. към Съвета за икономическа взаимопомощ (СИВ) е създадена специална Комисия по военната промишленост, в която се съгласува специализацията на отделните страни в производство на въоръжения и военна техника, както и перспективните планове за военни доставки за отделните национални армии. Едва през октомври 1960 и март 1961 г. се провеждат заседания на Обединеното командване на ОВС с участие на началници на генералните щабове и заместник-министри на отбраната, което е първообраз на бъдещия Военен съвет на ОВС. През септември 1961 г. за пръв път се провежда отделно заседание на министрите на отбраната от съюзните източноевропейски държави, което е първообраз на бъдещия Комитет на министрите на отбраната (КМО). Специфичен елемент в процеса на коалиционна интеграция в рамките на Варшавския пакт е значителното редуциране на апарата на съветските военни съветници и преобразуването на тази институция през май 1958 г. в Институт

¹ На 18 март 1980 г. – десетилетие преди разпускането на военните структури на пакта – е приет най-накрая и секретният Статут на Обединеното командване във военновременния период.

на постоянните представители на Обединеното командване на ОВС, който нормативно е уреден със секретно споразумение от 29 март 1961 г.²

Въпреки очевидно продължаващата субординация на по-малките съюзници към политиката на водещата свръхсила и последователно налагания режим на „ограничен суверенитет“, мотивиран с изпълнението на общите коалиционни ангажименти за защита на „социалистическата общност“, създаването на Варшавския пакт внася някои съществени промени във функционирането на източноевропейската система за сигурност. На първо място, това е отражение на колебливите опити за отхвърляне на предходния модел на пряка силова доминация от страна на Сталин в новата епоха на противоречива и непоследователна „десталинизация“ в Източна Европа. Въоръжената интервенция година по-късно в Унгария и след едно десетилетие в Чехословакия очертават директивните граници на „самостоятелно“ поведение, но все пак допускат прояви на собствени позиции, стига да не се накърняват идеологическите основи на режима или целостта на съюза. С подписването на Варшавския договор и последващите съвместни споразумения се цели също така легитимирането на източноевропейския съюз като международноправен субект, подобен на НАТО, в съответствие с член 51 и 52 от Устава на ООН.³ В перспектива този статут дава основания да се изисква преговорите за европейска сигурност да се извършват на блокова основа и да се лансират регионални инициативи за „безядрени зони“ или за „едновременно разпускане на двата военнополитически съюза“. На следващо, но не по важност, място със създаването на общата военнополитическа организация се поставя началото на двустранно и многостранно взаимодействие – включително в най-чувствителната разузнавателна област, – което не минава задължително и единствено през Москва, въпреки че общата координация в рамките на съюза се диктува от съветската столица.

Изключително важно значение за развитието на съюзните армии имат два съществени фактора – военно-технологичното развитие и оръжейната надпревара между двата основни военнополитически блока с въвеждането на нови ракетно-ядрени оръжейни системи в периода 1957–1961 г. и възприемането

² В периода 1952–1953 г. броят на съветските военни съветници в България достига 130 души, а в началото на 1955 г. в страната има 65–70 съветски военни съветници. След май 1955 г. техният брой е редуциран до 31–35 души, а в периода след май 1958 г. в България остават 10–15 висши и старши офицери от съветската армия в постоянното представителство на ОК на ОВС.

³ Промяната се проявява и в аналитичните експертни доклади на НАТО – ако до 1956 г. фокусът е върху политиката на Кремъл, а по-малките съюзници са споменавани просто като „сателитите“, след това все по-голямо внимание се обръща на диференцираните подходи към „ситуацията в Източна Европа“ – **Hatzivassiliou, Evanthis.** NATO and Western Perceptions of the Soviet Bloc. Alliance analysis and reporting, 1951–1969. London: Routledge, 2014, pp. 92–93.

съответно на нови доктринални схващания за неизбежно използване на тактически атомни оръжия при евентуална война в Европа. В практиката на Варшавския пакт съветската военна доктрина се налага като обща доктрина за по-малките източноевропейски съюзници въпреки известно несъгласие от страна на полското ръководство в края на 50-те години на XX в. и по-късно на румънското ръководство след 1962 г. Определено влияние изиграват също трите последователни съкращения на личен състав във въоръжените сили, обявени през 1955, 1958 и 1960 г., в резултат на Женевските споразумения между ръководителите на СССР, САЩ, Великобритания и Франция от юли 1955 г.⁴ В резултат на ескалацията на Берлинската криза през 1961 г. съкращенията на военен персонал са преустановени, а Кубинската ракетна криза година по-късно води до нова, по-сериозна ескалация на напрежението между двата противостоящи си военнополитически блока.

Разузнавателните организации по принцип са по-консервативни инерционни системи, особено когато се отнася до проблемите за взаимодействие и координация с други национални разузнавателни служби. Нерядко се пораждаат междуведомствени проблеми и при взаимоотношенията с други държавни институции в собствената страна. В първите години след създаването на Организацията на Варшавския договор сътрудничеството в областта на военноразузнавателната дейност се запазва основно на двустранна основа, но чувствително се интензифицира в периода 1959–1962 г. В тези първи години обменът на разузнавателна информация в многостранен формат се извършва единствено чрез апарата на Главногокомандващия ОВС и ЩОВС.⁵ В периода до 1962 г., за разлика от НАТО, армиите на ОВД провеждат команднощабни и оперативно-тактически войскови учения в по-ограничен регионален формат (например между военни формирования от съветската, румънската и българската армии⁶ или съветската, полската и източногерманската армии). Първото крупномасщабно многостранно учение с войски и щабове от няколко държави – членки на ОВД, с кодово наименование „Буря“ се провежда едва през септември 1961 г.⁷

⁴ Централен държавен архив (ЦДА), ф. 1-Б, оп. 64, а.е. 215, л. 3; а.е. 217, л. 1–5; а.е. 244, л. 1; ф. 136, оп. 83, а.е. 689. Съкращенията в българската армия през 1955 г. обхващат 18 000 военнослужещи, през 1958 г. – нови 23 000 души, а обявеното съкращение от февруари 1960 г. не е осъществено поради влошаване на международната обстановка.

⁵ В периода 1955–1960 г. Главногокомандващ ОВС е маршал Иван Конев, а в периода 1960–1967 г. – маршал Андрей Гречко.

⁶ Държавен военноисторически архив (ДВИА), ф. 22, оп. 1, а.е. 362, л. 5, 16, 28–29, 64–68.

⁷ В цялата история на Варшавския пакт на българска територия са проведени две крупномасщабни военни учения на ОВД – „Родопи“ през 1967 година и „Щит“ през 1982 г.

Сградата на РУ-ГЩ през 1958–1976 г., бул. „Н. Столетов“ № 23 (съвременен вид)

В организационно отношение Разузнавателно управление на ГЩ на БНА първоначално запазва своята структура, числен състав и направления на дейност, каквито са определени през 1954–1955 г. Започналата след януари 1956 г. реорганизация в българската армия и проведените съкращения в нейния личен състав засягат и РУ-ГЩ. По-сериозни изменения са осъществени в периода от 1958 до 1961 г. Въпреки промените в политическото ръководство през април 1956 г. началникът на РУ-ГЩ полковник (от 1959 г. с ранг генерал-майор) Илия Кръстев запазва своя пост до май 1962 г. и всички нови промени в основните структурни звена се осъществяват под негово ръководство. В полувековната история на българското военно разузнаване до този момент той е най-дългогодишният негов ръководител, което показва, че не дължи тази позиция единствено на близките си контакти с предишния партиен и правителствен ръководител Вълко Червенков.

През есента на 1958 г. Разузнавателно управление на Генералния щаб изцяло се премества от бул. „Арсеналски“ № 1 на бул. „Николай Столетов“ № 23 до Централния софийски затвор в квартал „Банишора“. Това е бивша сграда на офицерската свързочна школа на територията на Общовойсковия свързочен

полк. В началото на 1951 г. свързочният полк е преместен в Самоков, а свързочното училище – в Силистра, и за период от няколко години в обекта е настанена новосформираната Военнополитическа академия. През 1958 г. Военнополитическата и Военнотехническата академии се вливат във Военна академия „Г. С. Раковски“, което дава възможност РУ-ГЩ да се устрои за две десетилетия на тази територия до окончателното си преместване през 1976 г. в специално построената нова сграда в кв. „Бъкстон“⁸.

Към началото на януари 1956 г. личният състав на РУ-ГЩ наброява 190 офицери, а в структурно отношение продължават да функционират седем основни отдела и още няколко специализирани отделения. В ръководството на управлението са включени трима заместници на полковник Илия Кръстев – заместник-началникът „по политическата част“ и началник на Политотдела полковник Димитър Паунов, заместник-началникът „по специалната работа“ и началник на Първи отдел полковник Васил Джананов и заместник-началникът „по информацията“ и началник на Шести отдел подполковник Митко Митков.

След отстраняването на полковник Джананов със заповед на началника на ГЩ от 1 юни 1956 г. завърналият се след две последователни мисии като военен аташе в Белград и Рим полковник Ангел Марков е назначен за началник на Първи отдел и заместник-началник на РУ по стратегическото агентурно разузнаване. В отдела има четири водещи направления – по Турция, Гърция, западни страни и за ръководство на военните представителства в капиталистическите държави. По това време военен аташе в Белград е подполковник Борис Джоргов⁹, в Париж – подполковник Захари Христанков, в Лондон – подполковник Никола Кривлев. На мястото на полковник Ангел Марков в началото на 1957 г. в Рим е изпратен полковник Иван Кънчев Иванов. Във връзка с възникналото напрежение в Близкия изток след национализацията на Суецкия канал, в края на юли 1956 г. ръководството на министерството на отбраната предлага в Кайро да се открие българско военно представителство с военен аташе полковник Христо Данев и секретар на военния аташе майор Иван Кочовски¹⁰. Въпреки съгласието на ЦК на БКП се повтаря порочната практика от предходните години, независимо че са минали няколко месеца от публичното заклемяване на „култа към личността“ и сталинските методи на държавно управление. Несменяемият министър на въ-

⁸ В периода 1978–2012 г. на бул. „Николай Столетов“ № 23 се помещава Военна киностудия (Аудиовизуален център на МО), а понастоящем (2015–2019) помещения в тази сграда са предоставени на редакцията на в. „Българска армия“.

⁹ През август 1956 г. е сменен от подполковник Йордан Петков.

¹⁰ По това време след завършване с отличие на специалния едногодишен разузнавателен курс майор Кочовски е помощник-началник на направление в Първи отдел на РУ-ГЩ.

трешните работи Георги Цанков категорично се противопоставя на изпращането на полковник Данев за военен аташе в Египет. В крайна сметка на 4 октомври 1956 г., по-малко от месец преди прерастването на Суецката криза във военен конфликт, Политбюро на ЦК на БКП отхвърля предложението за изпращане на първия български военен аташе в Близкия изток и дори създава специална комисия „да провери фактите, изнесени от др. Георги Цанков против Христо Данев“¹¹. На негово място за военен аташе в Кайро е изпратен подполковник Колю Русев. В разгара на Суецката криза през октомври–ноември 1956 г. и в следващите две години друг представител на РУ-ГЩ под легално прикритие в Александрия е майор Костадин Кирчев. По същото време под прикритието на трети секретар в българската легация в Тел Авив е подполковник Янчо Димов.

Най-вероятно поради създаването на Организацията на Варшавския договор като съставна част от наричания по това време „Съветско-китайски блок“ през 1956 г. е взето решение за откриване на военни представителства в съюзните „народнодемократични“ държави. До 1955 г. български военни аташета има само в Москва, Букурещ и Тирана. През май 1956 г. българското политическо и държавно ръководство утвърждават предложението на министъра на отбраната ген. Панчевски за изпращане на военни аташета в Чехословакия (полковник Стефан Хаджикръстев), във Варшава (полковник Цвятко Томов), в Будапеща (подполковник Ангел Христов) и в Пекин (полковник Димитър Николов).¹² С разпореждане на началника на ГЩ от 31 май 1959 г. отделение „Външни сношения“ е реорганизирано в отдел „Международни връзки“, а с ново разпореждане от 14 февруари 1962 г. отделът е изведен от състава на РУ-ГЩ и дейността на българските военни представителства в социалистическите страни остава на пряко подчинение на началника на Генералния щаб.¹³ За пръв началник на новия отдел „Международни връзки“ в МНО е назначен полковник Спас Стоименов.

Началник на Втори отдел *Оперативно агентурно разузнаване* (ОАР) е подполковник Костадин Йовчев, а началници на оперативни разузнавателни пунктове (ОРП) в страната са майор Иван П. Иванов, капитан Аврам Аврамов и ка-

¹¹ ЦДА, ф. 1-Б, оп. 6, а.е. 3023, л. 2, 29–35. Една от бележките срещу полковник Данев е, че съпругата му е завършила Американския колеж в Ловеч и е била „въдворявана в ТВО“, преди двамата да се запознаят. Две години по-късно полковник Христо Данев е назначен за заместник-началник на Втори отдел (ОАР) в РУ-ГЩ.

¹² ЦДА, ф. 1-Б, оп. 6, а.е. 2833, л. 5; а.е. 2840, л. 1–2.

¹³ Централизиран Архив на КРДОПБГДСРСБНА (по-нататък: **Архив КОМДОС**), ВР, МФ 00811, а.е. 979, л. 3–4. През октомври 1962 г. отдел „Международни връзки“ отново за кратко е върнат под управлението на РУ-ГЩ, но само след четири месеца е изведен изобщо от структурите на ГЩ на БНА.

питан Стоимен Чивийски. Началник на Трети отдел *Оперативно-тактическо разузнаване* (Войсково разузнаване) е подполковник Димитър Латев, а на Пети отдел (Задграничен оперативен резерв) е подполковник Илия Захов. След замиванането на Костадин Йовчев на задгранична работа, в края на 1958 г. полковник Захов е назначен за началник на Втори отдел. През есента на 1958 г. в структурите на Разузнавателно управление на ГЩ се създава още един функционален отдел (Осми отдел) *Нелегално разузнаване*, за началник на който е назначен завърналият се от Париж полковник Захари Христанков.

Подполковник Спас Пешев продължава да е начело на Четвърти отдел *Радиоразузнаване*, който се състои от две отделения – „Радиоразузнаване“ с началник капитан Велко Пеев и „Дешифър“ с началник майор Петър Сивков. Шести отдел *Информация* се състои от три териториални отделения (Турция, Гърция и Западни страни) и бюро „Преводачи“. Отделение „Шифър“ продължава да се ръководи от капитан Младен Младенов, а началник на отделение „Оперативна техника“ е капитан Никола Николов. Началник на Радиовъзела на РУ-ГЩ е капитан Мичо Мичев, а на специалния Разузнавателен курс (РКУКС) в Челопечене – подполковник Желю Димитров.¹⁴

Ръководството на РУ-ГЩ в няколко доклада и заповеди през 1955–1956 г. отчита съществуващите проблеми с недостатъчната специална и езикова подготовка на офицерския състав. В резултат на предложение на полковник Илия Кръстев от февруари 1956 г. в последваща заповед на министъра на отбраната генерал Петър Панчевски от 25 април 1956 г. срокът на обучение в разузнавателния курс се увеличава от една на две години, а РКУКС се преименува на Разузнавателна школа. В следващите години наименованието се променя на Школа за подготовка на кадри (ШПК) на РУ-ГЩ. В изпълнение на министерската заповед на 30 април 1956 г. полковник Кръстев разпорежда допълване на учебните планове по специална, оперативно-тактическа и езикова подготовка за следващия двугодишен курс.¹⁵

Възможността да бъдат изпращани офицери в съветски военни и разузнавателни школи се разширява след създаването на Варшавския пакт. Началникът на РУ-ГЩ ежегодно отправя предложения за изпращане на служители от управлението в курсове по оперативно-тактическа подготовка в Школата „Выстрел“ край Москва.¹⁶ През 1957 г. министърът на отбраната генерал Петър Панчев-

¹⁴ ДВИА, ф. 23, оп. 1, а.е. 1048, л. 9–16. Документът е публикуван в дигиталния вариант на документалния сборник **Военното разузнаване** през комунизма. София, 2012.

¹⁵ ДВИА, ф. 23, оп. 1, а.е. 1048, л. 93–97.

¹⁶ Например: **Архив КОМДОС**, ВР, МФ 809, а.е. 72, л. 24. С разпореждане на Министерския съвет № П-601 от 21 април 1956 г. в школа „Выстрел“ са изпратени 20 български офицери, сред които и от РУ-ГЩ – ЦДА, ф. 136, оп. 83, а.е. 543, л. 1–5.

ски за пръв път в писмо до министъра на въоръжените сили на СССР маршал Георгий Жуков отправя молба за допускане обучение на старши офицери от ръководния състав на РУ-ГЩ във Военно-дипломатическата академия на ГРУ в Москва. Тъй като молбата остава без положителен отговор, в началото на септември 1958 г. новият български министър на отбраната армейски генерал Иван Михайлов в предложение до Политбюро на ЦК на БКП иска съдействие чрез съветското партийно ръководство да се уреди въпросът с изпращане на ръководни служители от българското военно разузнаване във Военно-дипломатическата академия. В съответствие с направеното предложение е изготвено писмо от първия секретар на ЦК на БКП Тодор Живков до Президиума на ЦК на КПСС.¹⁷ Най-вероятно въпросът за обучение на чуждестранни кадри в академията на ГРУ изисква допълнително принципно решение, тъй като първата група старши офицери от българското военно разузнаване начело с полковник Илия Захов заминава на десетмесечен курс там едва през 1961 г. По това време освен трите основни факултета във Военно-дипломатическата академия се разкрива четвърти (Специален) факултет за обучение на военни разузнавачи от съюзните източноевропейски армии. Обучението им е в три основни направления: стратегическо и оперативно агентурно разузнаване с подготовка на кадри за работа в чужбина и оперативно-тактическо разузнаване за подготовка на офицери за работа в разузнавателните отдели във войските. Предявеното от Москва изискване е в курсовете да се включват само офицери от „ръководния състав“, т.е. от началник на отделение нагоре.

Използват се също нови способности за повишаване на специалната и езиковата подготовка на офицерите, предвидени да бъдат изпратени под прикритие в българските учреждения зад граница. Например в писмо от изпълняващия длъжността министър на отбраната генерал-лейтенант Иван Врачев до министъра на просветата Начо Папазов от 11 юни 1960 г. се отправя предложение 32-ма офицери от РУ-ГЩ да бъдат изпратени под прикритието на редовни студенти с цел изучаване на чужди езици във Великобритания, Франция, Швейцария, Белгия, Италия, Австрия, Германската демократична република, Турция, Гърция, Египет (ОАР) и Ирак.¹⁸

Един от нерешените въпроси, който периодично възниква пред ръководството на РУ-ГЩ, е за уреждане на взаимоотношенията и подобряване координацията с другите държавни ведомства извън министерството на отбраната, на първо място с МВР (Държавна сигурност) и Министерството на външните

¹⁷ ЦДА, ф. 1-Б, оп. 64, а.е. 253, л. 14–16.

¹⁸ Архив КОМДОС, ВР, МФ 00818, а.е. 986, л. 76.

работи. В писмо до началника на ГЩ на БНА генерал-лейтенант Иван Бъчваров от 30 юли 1956 г. министърът на външните работи Карло Луканов отправя редица критични бележки към дейността на военните разузнавачи под дипломатическо прикритие. В писмото изрично се посочва: „Гледайки на официалните служебни задачи като на прикритие на тяхната специална мисия, в повечето случаи не полагат необходимите старания да се квалифицират като задгранични работници на министерствата на външните работи и на външната търговия.“ Според Луканов подготовката от няколко месеца за работата под прикритие не е достатъчна, а след завръщането си от чужбина офицерите си заминават в РУ-ГЩ, от което става достатъчно ясно, че не са служители на дипломатическото или външнотърговското ведомство. Поради тези констатации българският външен министър предлага кадровите офицери от военното разузнаване, които са изпращани под дипломатическо или външнотърговско прикритие, да получават по-квалифицирана подготовка за официалните си длъжности, след завръщането си от чужбина да остават на работа във ведомствата под прикритие, а „тези, които не могат да се справят с възложените им от нас и от търговските представители задачи, да се връщат като неподходящи“. В свои бележки по писмото на Луканов министърът на отбраната генерал Панчевски изразява съгласие на оперативните работници зад граница да се оформят две кадрови досиета, едното от които да остава във ведомството под прикритие. В същото време той обръща внимание, че възлаганите им по линия на министерствата на външните работи и на външната търговия официални задачи не трябва „да препятстват изпълнението на специалните задачи, а да облекчат тяхното изпълнение“¹⁹. На 3 декември 1956 г. Министерският съвет приема строго секретно Постановление № 452 относно „уреждането на някои въпроси по изпращането на работници от МВР и МНО в Министерството на външните работи или Министерството на външната търговия за работа зад граница“. В документа се разпорежда всички изпратени под легално прикритие зад граница разузнавачи да се прехвърлят официално в щатовете към съответните учреждения, по линия на които работят, а същевременно се водят и в „резервен щат“ съответно в МВР и МНО. Тяхното изпращане и отзоваване се извършва след съгласуване със съответното учреждение, към което са официално зачислени.²⁰

В докладна записка на полковник Кръстев от 6 февруари 1956 г. се поставя искане РУ-ГЩ да има достъп до материалите в МВР „иззети от заловени ди-

¹⁹ Архив КОМДОС, ВР, МФ 809, а.е. 72, л. 36–37.

²⁰ ДВИА, ф. 1, оп. 7, а.е. 30, л. 11–12.

версанти“, да има по-добра координация с паспортната служба и да получава актуална информация за агентурно-оперативната обстановка в разузнаваните страни, придобита от разузнавателните и контраразузнавателните отдели в Държавна сигурност.²¹ Неотложната необходимост от по-добра координация и урегулиране на сътрудничеството изисква преразглеждане и актуализиране на договореностите от август 1950 г., което води до приемане на ново междуведомствено споразумение през март 1958 г. Документът „Взаимоотношенията между МВР и МНО по някои въпроси на разузнавателната работа“ е утвърден от министъра на отбраната Петър Панчевски и заместник-министъра на вътрешните работи Георги Кумбилиев.²² В него се договаря „да се установят близки контакти между разузнавателните органи на МВР и МНО“ чрез обмен на информация, оперативно и техническо сътрудничество и взаимодействие между специализираните поделения, подчинени на двете министерства. Информационният обмен предвижда МВР да информира МНО „по всички военни сведения“, а МНО да съобщава на МВР за „добитите данни от политически характер“, като изрично условие е „без да се разкриват източниците“ на информация. Споразумението допуска също „взаимен обмен на агентура с цел поправилното ѝ използване“, както и извършване на проверки на отделни лица, но само след разрешение от ръководствата на съответните служби. Отделно се уточнява взаимодействието между РУ-ГЩ и Разузнавателния отдел на Гранични войски, подчинени на министъра на вътрешните работи, а също и обмен на данни по линия на радиотехническото разузнаване.

В периода 1956–1958 г. са изготвени редица инструктивни и организационни материали, които се отнасят до различни аспекти от дейността на военното разузнаване. През май 1956 г. полковник Илия Кръстев подписва проект за „Положение на Разузнавателното управление на Генералния щаб на БНА“, чиято цел е „да постави на законова основа цялата разузнавателна дейност“ на военното разузнаване. В вводната част на документа се отбелязва, че дейността на РУ-ГЩ се осъществява чрез годишни планове, основани на указанията на министъра на отбраната и утвърждавани от началника на ГЩ. Основни средства на разузнавателна дейност са привличане и вербовка на агенти, радиоразузнаване и „легални възможности“ (изпращане на разузнавачи под прикритие в българските официални представителства зад граница). Посочено е също, че вербовката на агенти става „предимно на идеен мотив“, но изрично се забранява вербовка на членове на комунистическите партии в разузнаваните страни.

²¹ Архив КОМДОС, ВР, МФ 809, а.е. 72, л. 39–40.

²² Архив КОМДОС, Р, ф. 9, оп. 2, а.е. 127, л. 4–7; ВР, ф. 23, оп. 01288, а.е. 986, л. 64–67.

Специалната подготовка на агенти на българска територия може да продължи от 2–3 месеца до две години, а за подготовка на агенти в разузнаваните страни може да се използват териториите и на „трети страни“. Дадени са кратки обобщени характеристики за основните и спомагателните („обслужващи“) отдели и отделения в Разузнавателното управление и техните функционални задължения. В последния раздел на документа са изброени основните видове документация в различните отдели. В личното работно дело на агента се съхраняват планове за разработване на обекта преди неговата вербовка, оперативно използване, локализация, извеждане от консервация, отчетни картони, оперативна поща, атестационни и други документи. В отдел „Информация“ се изготвят 12 вида разузнавателни донесения, справки и бюлетини, а в отдел „Радиоразузнаване“ – четири вида ежедневни, месечни и годишни сводки и справки.²³ Няма налични документални сведения дали този проект на втория след 1950 г. основен регламентиращ документ за дейността на военното разузнаване е бил внесен за утвърждаване от военното и държавното ръководство на страната, но безусловно очертаната рамка отразява актуалната организационна структура и основните средства и способности на разузнаване по това време.

На 1 март 1957 г. началникът на ГЩ генерал-лейтенант Иван Бъчваров утвърждава предложен от полковник Илия Кръстев „План за дейността на Разузнавателното управление при усложнена обстановка“ с обявяване на повишена или пълна бойна готовност. Съгласно документа за „усложнена обстановка“ може да се счита, когато има налични данни за готвено нападение срещу България, обявяване на частична или обща мобилизация в Турция и Гърция, при провеждане на големи войскове учения в близост до българската граница, при настъпване на територията на съседните държави на атомни поделения или стратегическа авиация на Съединените щати или при поява на авионосци от Шести американски флот на север от линията Родос–Крит.²⁴ На 6 ноември 1957 г. министърът на отбраната издава Директива № 316 относно състоянието на войсковото разузнаване и мероприятия за неговото подобряване.²⁵ В документа е констатирано, че „войсковото разузнаване в БНА в значителна степен изостава от нарасналите изисквания към него по осигуряване на съвременни войскове операции в условията на използване на средства за масово поразяване“. Тактическото и оперативното разузнаване често се организирали „шаблонно“ при занижена активност, с недостатъчно използване на нови технически средства и при недостатъчно внимание към „разузнаването на средствата за масово по-

²³ Архив КОМДОС, ВР, МФ 00816, а.е. 276, л. 39–52.

²⁴ Архив КОМДОС, ВР, МФ 00818, а.е. 986, л. 26–29.

²⁵ ДВИА, ф. 1, оп. 7, а.е. 28, л. 14–21.

разяване“. В Директивата са предвидени общо 15 мероприятия, включително и „решително да се подобри методиката на разузнавателната подготовка“.

Особено внимание се обръща на информационноаналитичната дейност с обобщаване на добитите от агентурните отдели и радиоразузнавателните подразделения разузнавателни данни и тяхното предоставяне на заинтересованите военни и държавни институции. Със Заповед № 0043 на началника на Разузнавателно управление полковник Кръстев от 3 март 1956 г. подробно се изброяват различните видове информационни документи, които се изготвят в управлението (Шести отдел), резидентурите в чужбина, оперативните разузнавателни пунктове, войсковото разузнаване (Трети отдел), отдел „Радиоразузнаване“ (Четвърти отдел) и Разузнавателния отдел на Военноморския флот. Разпоредено е в „Центъра“ (информационният отдел съгласувано с добиващите отдели) да се произведат дванадесет вида документи – годишни информационни бюлетини за състоянието на противниковите въоръжени сили, месечни разузнавателни сводки, тематични информационни бюлетини, справочници по въоръжените сили на Турция, Гърция и другите армии в НАТО, справки за оперативно-тактическите схващания в чуждестранните армии, преводи на книги от чужди военни теоретици, сборници със статии от „капиталистическия военен печат“, периодични информационни сведения, справки за новостите във въоръженията на отделни държави и за важни обекти в южноевропейския театър на военни действия. В отделен раздел от документа се регламентират необходимите мероприятия за подобряване „досегашния метод за оценяване на информационната документация и разузнавателните данни“, като изрично се подчертава необходимостта преди всяка командировка зад граница предварително да се уточняват „информационните задачи“ на оперативните работници.²⁶ В последващ документ от 25 декември 1956 г. началникът на Шести отдел подполковник Митко Митков предлага допълнителни мероприятия за изпълнение на основната задача пред отдела – „подобряване на информационните документи“²⁷. С по-късно Разпореждане № 0975 на началника на ГЩ от 8 юни 1960 г. се регламентира разпределението на информационните материали от РУ-ГЩ. Разузнавателните сводки се изпращат до всички управления в ГЩ, щабовете на ПВО-ВВС и ВМС, ЦК на БКП и МВР. Годишните информационни бюлетини се изпращат също до армейските корпуси, дивизии, бригади и самостоятелните полкове.

Състоянието на българското военно разузнаване и перспективите за неговото развитие в края на 50-те години на ХХ в. изискват приемането на нови

²⁶ ДВИА, ф. 23, оп. 1, а.е. 1048, л. 56–62.

²⁷ Архив КОМДОС, ВР, МФ 00769, а.е. 130, л. 6–9.

концептуални и нормативни документи на най-висше политическо и държавно равнище. В съответствие с установената при съществуващата обществена система практика на 6 септември 1958 г. министърът на отбраната Иван Михайлов представя в Политбюро на ЦК на БКП предложения за постановление относно подобряване на дейността на Разузнавателното управление на Генералния щаб и разпореждане относно статута на „нелегалните разузнавачи“ на военното разузнаване. Документите са обсъдени и приети със секретно решение № Б-17 на Политбюро на ЦК на БКП от 18 септември.²⁸

В приетото „Постановление относно положението, задачите, организацията на работата и взаимоотношения с другите държавни ведомства на Разузнавателното управление на ГЩ на БНА“ са регламентирани основните задачи и права на военното разузнаване, използването на други ведомства (дипломатически и външнотърговски представителства, транспортни средства, кореспондентски пунктове на Българската телеграфна агенция) за легално прикритие на разузнавателната дейност в чужбина, комплектуването на личния състав, включително и резервен щат за офицерите под прикритие. Както бе посочено, взаимоотношенията с поделенията на МВР (Държавна сигурност, Управление „Гранични войски“, Дирекцията на народната милиция) са уредени със специална инструкция от март 1958 г., а положението на „нелегалните разузнавачи“ е разгледано в допълнителното „Разпореждане на Политбюро относно уреждане на положението за преминаване на службата и материалното осигуряване на нелегалните разузнавачи“.

Приоритетната цел, поставена пред българското военно разузнаване, е „организиране и водене на разузнаването на територията на капиталистическите страни и преди всичко срещу Турция, Гърция, военните бази на САЩ и въоръжените сили на Западните страни в района на Средиземно море“. В съответствие с водещата цел са формулирани и основните задачи и мероприятия, сред които да придобива достоверни сведения и следи „за подготовката към вероятно нападение и преди всичко със средствата за масово унищожение срещу нашата страна и другите страни от социалистическия лагер, военностратегическите планове, схващанията за водене на съвременната война и мобилизационната готовност, военноикономическата подготовка към война, новите достижения в областта на въоръженията и преди всичко ядрените оръжия, управляеми и неуправляеми ракетни снаряди, авиацията, радарни и други предупредителни съоръжения, организацията и дислокацията на въоръжените сили

²⁸ ЦДА, ф. 1-Б, оп. 64, а.е. 253, л. 1-13; Архив КОМДОС, ВР, МФ 00816, а.е. 276; ДВИА, ф. 22, оп. 2, а.е. 17, л. 16-17.

на противника, а също така оборудването и подготовката на основните театри на военни действия“. За изпълнението на тези основни задачи на Разузнавателното управление се разрешава:

1. Да организира свои легални резидентури на територията на разузнавателните страни под прикритието на апарата на военните аташета, официалните учреждения зад граница по линия на Министерството на външните работи, Министерството на търговията и БТА.
2. Да създава нелегални резидентури на територията на разузнавателните страни под ръководството на надеждни и доверени офицери от БНА и цивилни граждани на НРБ за водене на разузнаване срещу същите страни.
3. Да създава на територията на НРБ агентурно-оперативни пунктове за водене на разузнаване в оперативната дълбочина на съседните капиталистически страни.
4. Да води радио- и радиотехническо разузнаване по отношение армиите на близките капиталистически страни.
5. Да изгражда агентурен информационен апарат от агентура, имаща постоянно местонахождение зад граница. Да изпраща маршрутна агентура за установяване връзка с изведената или вербувана зад граница агентура и за изпълнение на отделни разузнавателни задачи.
6. Да привлича за секретни сътрудници командировани в капиталистическите страни работници на Министерството на външните работи, Министерството на търговията, БТА и други ведомства, за ползване възможностите на тези работници за разрешаване на разузнавателни задачи.
7. Да използва командироването на научни, стопански, културни, спортни и други делегации в капиталистическите страни, за да включва и свои работници или да привлича пригодните из състава на същите за изпълнение на отделни разузнавателни поръчения.
8. Да подготвя разузнавачи и агенти на наша територия в създадени за целта конспиративни и явочни квартири и да ги прехвърля на територията на разузнавателните страни по легални и нелегални начини.

Скоро след приемането на Решение № Б-17 на Политбюро на ЦК на БКП, на 24 ноември 1958 г. е изготвена обобщена справка „Подготовка на разузна-

вателните органи, организирани и водени на разузнаването²⁹, подписана от заместник-началника на Разузнавателно управление полковник Ангел Марков. В документа е дадена кратка справка за седемте функционални отдела в РУ-ГЩ – два за стратегическо агентурно разузнаване (резидентури и нелегално разузнаване зад граница), един за оперативно агентурно разузнаване за добиване на сведения за „театъра на военни действия и дислокацията на войските на Турция и Гърция до линията Цариград, Мраморно и Бяло море и Солун“ (с три ОРП в Хасково, Благоевград и Нова Загора), един за морско разузнаване (с ОРП във Варна и Бургас), един за войсково разузнаване (с възстановена през 1957 г. парашутно-разузнавателна база за подготовка на кадри „за работа в тила на противника във военно време“), един за радиоразузнаване (с осем разузнавателни пункта в Челопечене, Първомай, Ивайловград, Тополовград, връх Снежанка, Нова Загора и Варна), както и отдел „Информация“. Освен това са посочени спомагателните отдели и отделения – Политотдел, Оперативна техника, Радиовъзел, Кадри, Картотека и деловодство, Снабдяване и Финансова част. Според документа 46% от личния състав имат висше военно образование (Военна академия), 44% са завършили военни училища, а 8% – школи за запасни офицери или съкратени военни курсове. По това време РУ-ГЩ вече е в състояние да изпраща зад граница офицери, „знаещи езика на съответната страна“. Основните проблеми пред военноразузнавателните органи са остарялата радиоапаратура и вероятността при „усложнена обстановка“, когато се наложи изтегляне на легалните резидентури, да няма условия за изпълнение на поставените задачи „да предизвести командването и Правителството за готвещото се внезапно нападение срещу нашата страна“. Ръководството на Разузнавателно управление отправя към военното ръководство на страната две конкретни предложения – да се осигури нова специализирана техника за радиоразузнаването и да се проведат експертни консултации с Главното разузнавателно управление на съветската армия и засилване на контактите с военноразузнавателните органи на останалите страни – членки на Варшавския договор.

По-малко от година след секретното постановление на Политбюро от 18 септември 1958 г. министърът на отбраната генерал Иван Михайлов внася в политическото ръководство на страната нов критичен доклад „Относно състоянието на бойната готовност и боеспособността на БНА и на подготовката на страната за отбрана“³⁰. Острото поставяне на тези въпроси очевидно е предизвикано от предходни дискусии и оценки в Обединеното командване на

²⁹ Архив КОМДОС, ВР, ф. 23, оп. 01288, а.е. 983, л. 73–78; МФ 00816, а.е. 276, л. 73–78.

³⁰ ЦДА, ф. 1-Б, оп. 64, а.е. 260. Докладът на генерал Иван Михайлов е в обем от 52 страници. При неговото обсъждане в Политбюро на ЦК на БКП на 18–19 юни 1959 г. са поканени да

Обединените въоръжени сили на Варшавския договор относно подготовката на източноевропейските армии за отразяване на внезапно нападение на „вероятния противник“ при предполагаемо използване на ядрени и ракетни оръжия още в началния период на войната. В доклада се обосновават настъпилите в края на 50-те години качествени изменения вследствие постиженията във военнотехнологичната област с появата на оръжията за масово унищожение, които променят съществено характера на бъдещата война. Според оценките на военното командване на страната организацията и подготовката на българската армия, въпреки насищането с ново въоръжение в някои родове войски, по-скоро е „приспособена“ към старата организация въз основа на опита от Втората световна война. Министърът на отбраната предлага на политическото и държавното ръководство спешно усъвършенстване на организацията и бойната подготовка на въоръжените сили в два тригодишни етапа – 1959–1962 и 1962–1965 г.

В доклада на армейски генерал Иван Михайлов и в приетото секретно Решение № Б-5 на Политбюро на ЦК на БКП от 19 юни 1959 г. първостепенно значение се отдава на ролята на българското военно разузнаване и „прикриващите войски“, поради което значителна част от констатациите и предложенията са посветени на тях. Още в самото начало на доклада се изтъква:

Ролята на разузнаването в съвременните условия извънредно много нарасна. Само правилно организираното и надеждно работещото разузнаване е в състояние своевременно да предупреди страната за готвещото се внезапно нападение на противника и да ѝ даде възможност да се подготви за неговото отразяване.

Основната задача, поставена пред българското военно разузнаване, е да „осигури данни за готвещия се внезапен удар на противника поне няколко дни преди нанасянето му, за да могат към това време прикриващите войски да бъдат отмобилизирани и приведени в пълна бойна готовност“. В доклада са приведени и конкретни данни за състоянието и нерешените проблеми на агентурното, радиотехническото и войсковото разузнаване. Като основни слабости са посочени недостатъчните възможности за действия на стратегическото разузнаване в предвоенен период и във военновременни условия, остарелите радиотехнически и пеленгаторни устройства на радиотехническите подразделения, недостатъчните технически средства и личен състав на войсковото разузнаване, както

участват 21 висши и старши офицери от ръководния състав на министерството на отбраната, Генералния щаб и видовете въоръжени сили.

и на въздушното разузнаване, разполагащо само с три съвременни реактивни разузнавателни самолета. Основният извод в това направление е, че „решителното и всестранно“ подобряване работата на военното разузнаване е възможно само при осигуряване „усилията на цялото командване на БНА и помощта на Правителството“. В приетото решение на Политбюро изрично се подчертава: „Поради важността на военното разузнаване смята за целесъобразно да се обсъдят в Политбюро мерки за подобряване работата в този сектор“. Относно друго от предложенията на министъра на отбраната – Гранични войски отново да минат под ръководството на Министерството на народната отбрана – политическото ръководство отлага вземането на конкретно решение до неговото „допълнително обсъждане“.

Едва година по-късно, на 16 май 1960 г., генерал Иван Михайлов изпраща на Тодор Живков следващ специален доклад за състоянието на РУ-ГЩ и предложения за подобряване на разузнавателната работа с проект за Постановление на Политбюро.³¹ В доклада са дадени конкретни данни за стратегическото и оперативното агентурно разузнаване, радиоразузнаването и войсковото разузнаване. Съгласно посочените данни по линия на стратегическото агентурно разузнаване зад граница са изпратени 48 офицери (17 от тях във военните представителства, 16 под прикритие в дипломатически и консулски представителства и 14 във външнотърговски представителства). Основната част от оперативните работници зад граница се намират в южноевропейските страни – членки на НАТО – Турция, Гърция и Италия. Отделно 15 офицери в отдела за нелегално разузнаване извършват подбор и подготовка за извеждане в чужбина на „нелегални разузнавачи“, но тяхната детайлна подготовка и последвалото легендиране в съответните държави не позволяват да се очаква получаване на разузнавателна информация по-рано от края на 1962 г. Оперативното агентурно разузнаване (ОАР) в състав от общо 22 офицери е обслужвано от четири оперативни разузнавателни пунктове на територията на страната – два за дейност срещу Турция и два срещу Гърция. Радио- и радиотехническото разузнаване разполага с три отряда, които през 1959 г. са осигурили близо 50% от сведенията за въоръжените сили на Турция и Гърция. Основен проблем при войсковото разузнаване в армейските части е непопълнеността с необходимата разузнавателна техника. По това време личният състав на РУ-ГЩ наброява по щат 214 офицери. С направените предложения за подобряване работата на стратегическото разузнаване се иска увеличаване и укрепване на резидентурите в Турция и Гърция, както и разкриване на нова длъжност в търговското

³¹ Архив КОМДОС, ВР, МФ 00818, а.е. 986, л. 7–25; ф. 23, оп. 01288, а.е. 986, л. 7–25.

представителство в Бейрут. Поискано е също предоставяне на четири технически длъжности за нуждите на радиоразузнаването в Анкара, Истанбул, Атина и Дамаск. Искане за разрешение за нуждите на българското оперативно и радиоразузнаване да се използват кораби от Българския търговски флот. Сред направените предложения е Военноадминистративният отдел на ЦК на БКП да подпомогне координацията между военното и външнополитическото разузнаване, както и сътрудничеството с другите официални ведомства, използвани за прикритие. Към документа е приложен проект за постановление на Политбюро на ЦК на БКП, в което се включват направените в доклада предложения.

В по-късни анализи на редица ръководители на РУ-ГЩ, като Петър Стоянов, Ангел Марков и Васил Зикулов, развитието на направлението за изпращане на „нелегални разузнавачи“ зад граница се оценява твърде критично и като „лично увлечение“ на началника на управлението генерал-майор Илия Кръстев, повлияно от опита на съветското военно разузнаване в предходните десетилетия. Според дългогодишния заместник-началник на РУ-ГЩ генерал Марков: „Броят на привлечените нелегални разузнавачи не беше съобразен с възможностите на Управлението, което не можеше да издържа толкова много хора зад граница, да осъществява оперативното им ръководство при тогавашните средства за поддържане на агентурна връзка, както и да ги обезпечава с необходимите легализационни документи.“ В своя анализ генерал Зикулов допълва: „Дългосрочното внедряване на нелегален разузнавач, към което се е стремяло Разузнавателно управление през този период, е извънредно сложна, трудноосъществима дейност, свързана със значителен разход на време и финансови средства и с риск за самите разузнавачи. При това то е нископродуктивно, дава сравнително малък относителен дял от добиваната информация... За съжаление, опитът на Разузнавателно управление в това отношение не е положителен.“ Внимателната преоценка в началото на 60-те години на резултатите в това направление от стратегическото агентурно разузнаване довежда до закриване на отдела за нелегално разузнаване от следващия началник на РУ-ГЩ генерал-лейтенант Петър Стоянов.³²

При обсъждането през 1963 г. на въпроса за ефективността на „нелегалното разузнаване“ генерал Петър Стоянов изисква обобщени данни, включително за използваните финансови ресурси по подготовката на „нелегални разузнавачи“ за целия предходен период (1957–1962). Общо за това време са били

³² Архив на Служба „Военна информация“ (СВИ), Дело № 01745, т. II, Спомени на ген. Ангел Марков, л. 81–82; **Зикулов**, Васил. Военното разузнаване на България и Студената война. Второ допълнено издание. София: Български книжици, 2007, с. 211–216; **Стоянов**-Карата, Петър. Пагонът не е кръпка. София: ИК „Христо Ботев“, 1994, с. 228.

подготвяни над сто „нелегални разузнавачи“, като в края на 1960 г. техният брой е около 60 души. В процеса на подготовката им някои са отпадали като „неподходящи“. От обобщените статистически данни се вижда, че през периода 1957–1962 г. по направление „Турция“ (и Близък изток) са били подготвяни 27 нелегални разузнавачи в РУ-ГЩ и още няколко в Разузнавателния отдел при щаба на Военноморския флот (ВМФ). Във финансово изражение за тази дейност са били изразходвани 55 000 долара и 81 000 лева. По направление „Гърция“ са подготвяни 11 нелегални разузнавачи, а използваните финансови средства са в размер на 24 360 долара и 24 600 лева. По направление „Западни страни“ са подготвяни 12 нелегални разузнавачи, за които са изразходвани 29 712 долара, 30 644 лева и друга европейска валута (28 200 италиански лири, 2723 западногермански марки, 3100 швейцарски франка, 506 австрийски шилинга). При закриване на отдела за нелегално разузнаване (Осми отдел) се е наложило да бъдат изоставени близо 80% от подготвяните „нелегални разузнавачи“. Общо за привличане на агентура по линия на стратегическото агентурно разузнаване през посочения период са били използвани валутни средства на стойност: за Турция (22 агенти) – в размер над 100 000 турски лири (приблизително 10 000 долара), за Гърция (12 агенти) – 1 135 890 драхми (37 860 долара), за Италия (4 агенти) – 10 500 000 италиански лири (16 800 долара), за Франция (взети на разработка 4 агенти) – 6790 френски франка, за Австрия (2 агенти) – 140 674 австрийски шилинга, за Египет (4 агенти) – 3950 долара.³³

Състоянието на личния състав на Разузнавателно управление на Генералния щаб и задграничния агентурен апарат е подробно разгледано в детайлни доклади на генерал-майор Илия Кръстев от 24 ноември и 31 декември 1960 г. до министъра на отбраната и началника на ГЩ, като в данните между двата доклада има отделни незначителни различия.³⁴ В края на 1960 г. в РУ-ГЩ служат 269 офицери, от тях 132 са получили военно образование и квалификация във Военна академия „Г. С. Раковски“, 116 са завършили военни училища или школи за запасни офицери, а само 21 са без военно образование. Единствено 25 офицери не ползват чужди езици, но те служат в обслужващи и технически звена. На задгранична работа в 19 държави са изпратени 61 офицери. Разпределението на офицери от военното разузнаване в български официални представителства зад граница (военни представителства, дипломатически и консулски служби на Министерството на външните работи, външнотърговски представителства на

³³ Архив КОСМДОС, ВР, ф. 23, оп. 01288, а.е. 983, л. 28–38.

³⁴ Архив КОМДОС, ВР, ф. 23, оп. 01288, а.е. 986, л. 166–204.

Министерството на външната търговия, журналистически пунктове на БТА и представителства на българската авиокомпания ТАБСО, от 1968 г. БГА „Балкан“) е обобщено в следната таблица.

Страна	ВП	МВНР	МВНТ	БТА/ТАБСО
Австрия		2	1	
Аржентина			1	
Бразилия		1		
Великобритания	2	1		
ГДР/ФРГ	1 (в ГДР)	1	2	1 (ТАБСО)
Гърция	4	3	2	
Египет	2	1	1	
Израел		1	1	
Ирак	1	1		
Италия	2	1	2	
Кипър			1	
Ливан			1	
Мароко			1	
САЩ	3	1		1 (БТА)
Сирия			1	
Турция	4	6	2	
Франция	2	1	1	
Швеция			1	
Швейцария		1	1	

Сравнителният анализ със състоянието от 1958 г. показва чувствително нарастване броя на офицерите във военните представителства зад граница. Това се дължи на обстоятелството, че през 1959 г. са открити военни представителства във Вашингтон и Атина, а в края на 1960 г. и в Анкара, където са изпратени общо 12 офицери. В същия доклад се посочват сведения и за наличната агентура на стратегическото разузнаване зад граница, която е обособена в четири основни категории – действащи агенти (ДА), законсервирани агенти (ЗА), разработвани за евентуални агенти чуждестранни граждани (РА) и „доверени връзки“ (ДВ). Към края на 1960 г. агентурата зад граница наброява 98 души в 14 държави. Разпределението на агентурата по страни е обобщено в следната таблица:

Страна	ДА	ЗА	РА	ДВ
Австрия	3	1	3	3
Великобритания		1		
Гърция	8		4	3
Египет	4	1	3	1
Израел	1	2		1
Ирак				5
Италия	3	2	3	4
Ливан	1		1	
САЩ		1		1
Сирия	1	2		2
Турция	12	2	3	3
Франция		1	3	4
ФРГ		1		1
Швейцария			2	1

Ръководството на Разузнавателно управление критично оценява възможностите на създадената агентура зад граница. Като много ценни агенти са посочени 5 души (по двама в Турция и Гърция и един в Италия), които имат възможности за добиване и предоставяне на важни сведения от военен характер. В същото време сравнението с положението от 1958 г. показва, че част от агентурата е трябвало да бъде изоставена или „законсервирана“. Поради провали в резидентурите в Истанбул и Анкара през 1958 г. се е наложило да се изоставят трима агенти, а с някои други, вербувани още в България, изобщо не е могло да се установи връзка. Трима агенти в Израел също са били изоставени – единият от тях се преселил обратно в България, а други двама били арестувани от израелската полиция и имало съмнения за тяхното превербуване. Друг „обект на разработка“ във Франция е бил разконспириран през 1959 г. и връзката с него преустановена. Във Великобритания нямало никакви успехи сред местните жители, но са били разработени трима гръцки кипърци, които се очаквало да бъдат използвани като агенти-маршрутници при тяхното завръщане на о-в Кипър. Отделно за нуждите на оперативното разузнаване в Турция и Гърция били вербувани екипи от законсервирани агенти, някои от които снабдени с радиостанции. Тяхното използване се предвиждало да се осъществи само в случай на война с България.

Интерес представляват и обобщените данни в двата доклада за подготовката на нелегални разузнавачи. Според цитираните данни към края на 1960 г. са били подготвяни общо 96 „нелегали“, от които 50 души за стратегическото, а 46 души за оперативното агентурно разузнаване. От всичките близо сто „нелегали“ 17 били кадрови офицери. Нелегалните разузнавачи са подготвяни за внедряване в общо осем държави – Турция, Гърция, Италия, Франция, Великобритания, Кипър, Ливан и Либия.

Въпреки сравнително големия брой водени на отчет агенти и доверени връзки в съседна Турция (20–22 души през 1960 г.) реалната ситуация с добиването на разузнавателни сведения по агентурен път е далеч по-неблагоприятна. Това посочват в своите спомени бивши ръководители на РУ-ГЩ, включително Ангел Марков, който в периода 1960–1964 г. е военен аташе и резидент на военното разузнаване в Анкара. Освен обективните обстоятелства – изключително сложната политическа и контраразузнавателна обстановка в Турция, особено след военния преврат през май 1960 г. – съществен психологически фактор, изиграл определена роля за деморализиране на част от оперативния състав, е провалът и дългогодишното задържане на капитан Пеньо Върбанов Пенев, легендарен като вицеконсул в Истанбул под името Георги Чолаков.

Капитан Пеньо Пенев преди заминаване за Истанбул и пред турския съд

Капитан Пеньо Пенев заминава за Турция през 1953 г. Една от поставените му задачи е да поддържа връзка с вербувания от него през 1951 г. агент с псевдоним „Таш“, прехвърлен като „нелегал“ в района на турската черноморска военноморска база при град Зонгулдак (340 км от Истанбул). При

контактите си с „Таш“ през 1954 г. Пенев се усъмнява в неговата искреност и споделя съмненията си с резидента в Истанбул³⁵ и с ръководството в София. Началникът на отдела за стратегическо агентурно разузнаване полковник Васил Джананов не взима под внимание отправения сигнал и нарежда на капитан Пенев да продължи връзката с агента. По време на поредна среща с „Таш“ в района на Златния рог на 29 юни 1955 г. Пеньо Пенев е задържан и в продължение на месец е подложен на инквизиции, за да издаде своята агентура, но устоява на мъченията, без дори да съобщи своето истинско име. Въпреки че турските служби за сигурност не разполагат с никакви реални доказателства за неговата разузнавателна дейност освен свидетелствата на превербувания от тях агент „Таш“, капитан Пеньо Пенев е осъден първоначално на смърт, а впоследствие присъдата му е заменена последователно с 25, 20, 15 и накрая 12 години строг тъмничен затвор. В продължение на девет години той е местен в няколко затвора в Централна и Югоизточна Турция, като част от времето прекарва в пълна изолация. Българският военен разузнавач описва десетилетия по-късно в своите мемоари изключително тежките средновековни условия в турските затвори.³⁶

Отношението на българското правителство към съдбата на задържания офицер от военното разузнаване е показателно. Началникът на РУ-ГЩ полковник Илия Кръстев неколккратно отправя искания да бъде осъществена неговата размяна с агенти на турското разузнаване, задържани в България. В медийни публикации днес е популярна версията, че при личен разговор на генералния консул и резидент на българското външнополитическо разузнаване в Истанбул Янко Христов (в периода 1964–1968 г. началник на ПГУ-ДС) с министър-председателя, Вълко Червенков отсякъл: „Не може заради бълхата да изгорим юргана.“ С тези думи българският управник показал, че развитието на българо-турските отношения е по-важно за него от съдбата на един български офицер. Трудно е да се намери документално потвърждение за това твърдение, но в поверителния архив на Министерския съвет се съхранява също тъй показателно Решение № 146 от 15 май 1956, когато министър-председател вече е Антон Югов. В документа лаконично се отбелязва: „Във връзка с предложението на Министерството на външните работи относно Георги Върбанов Чо-

³⁵ По това време в резидентурата на РУ-ГЩ в Истанбул са бившият началник на отдела за агентурно разузнаване Илия Захов (в следващото десетилетие издигнат за заместник-началник на управлението) и Радой Кръстев, който по-късно оглавява отдела за оперативна техника.

³⁶ Първото по-кратко издание на спомените му излиза под легендираното име – **Чолаков**, Георги. Темида с пагони. София: Български писател, 2000. По-късно излиза и ново издание, този път с истинското му име – **Пенев**, Пеньо. Прекършена младост. София: Български писател, 2007.